

סוף הדרך : דברים לזכר סבתא מתוך דברים שנאמרו באזכרה בשלושים לפטירתה

חני פרנק

בדבריי לזכר סבתי, ד"ר לאה חובב ז"ל, אתמקד ב'שירי סוף הדרך' של לאה גולדברג, מחזור שירים שסבתא ניתחה ברגישות רבה במאמר מיוחד (מאמר מס' 6 ברשימה הביבליוגרפית). כאשר לימדתי בתיכון שירים אלה, הפנתה אותי סבתא למאמרה, ולאחר מכן ישבה אתי לדיון משותף בשירים. עם פטירתה נזכרתי באותו מאמר ובשיחה שבאה בעקבותיו, וגיליתי שהמבט העקרוני שעלה מן הדברים משקף נאמנה גם את דרכה של סבתי בחיים.

נפתח בקריאת הבית הראשון של השיר הראשון:

הֶדְרָךְ יָפָה עַד מָאֵד - אָמַר הַנְּעַר.
הֶדְרָךְ קָשָׁה עַד מָאֵד - אָמַר הָעֶלֶם.
הֶדְרָךְ אָרְכָה עַד מָאֵד - אָמַר הַגָּבֵר.
יָשָׁב הַזֶּקֶן לְנוֹחַ בְּצַד הַדְרָךְ.

בתחילת מאמרה, לאחר שהגדירה את נושא השירים, מתחילה סבתא את ניתוח השיר הראשון. סבתא מסבירה בפשטות וביופי כיצד מבחינה המשוררת בין הסתכלויות שונות של האדם בשלבים השונים של דרך חייו. וכדבריה:

בבית הראשון שבשיר א, נפגש הקורא לכאורה עם ארבעה גיבורים, שהם למעשה אדם אחד בגיל שונה בחייו: נער, עלם, גבר וזקן... הדרך - היא דרך החיים, חיי האדם. בכל שלב משלבי חייו רואה האדם את החיים בעיניים אחרות. בעיני הנער - הדרך יפה... העלם - רואה את הקשיים בחיים אך עדיין לא מאס בהם, הוא מודה בקשיים אך מוכן להתגבר עליהם... הגבר - המתאונן על דרכו הארוכה, מתקרב בתפיסתו לזקן - החיים הם מאחוריו אך עדיין אינו רואה את סופם... לעומת השלושה - אין הזקן מדבר כלל: עייפותו מתבררת משתיקתו. משל אין עוד בכוחו לדבר, והוא יושב לנוח, כאדם שסיים את דרכו. אף מקום הישיבה אינו על הדרך, אלא 'בצד הדרך', כאילו כבר ירד מן המסילה, הוא בשוליים.

ניתן היה להרחיב בדבריה אלה עוד, אך אני רוצה להציע כאן פירוש קצת שונה משל סבתא, כזה שיתאים לה עצמה. אני יכולה כעת לראות את חיוכה והנאתה מכך שאני מעזה

לנסות ולחלוק עליה, וגם יכולה לשמוע אותה אומרת על דבריי: יפה, אך נראה לי שיותר נכון ופשוט כפי שכתבתי במאמר. ודאי לי שגם בזה היא הייתה צודקת, אך כשאני חושבת עליה בהקשר לשיר שקראנו קודם, נראה שניתן לקרוא את התיאור גם כפי שאני מציעה: סבתא הציעה למעלה קריאה הרואה את החיים מזוויות שונות שלהם, על פי הגיל של האדם. כמוטו לדבריה היא הזכירה את המדרש בשיר השירים רבה א, י: "כשאדם נער – אומר דברי זמר, הגדיל – אומר דברי משלות, הזקין – אומר דברי הבלים". אך אני קוראת בשיר את סבתא, זו שאני הכרתי, בשלב המבוגר והזקן, כיוון שוודאי לא יכולתי להכירה כנערה וכעלמה, ואני מוצאת בה את כל זוויות הראייה שהוצעו בגילאים השונים.

סבתא חייתה וראתה את החיים כיפים. הדרך יפה עד מאוד – אמרה סבתא גם בגילה המתקדם. החיבור שלה ליופי התבטא במקומות שונים בחייה. עצם העיסוק בשירה ובספרות לא היה מתאפשר אלמלא רגישותה ליופי. גם בדברים ממאמרה שהבאתי קודם מתבטאת רגישות זו. אבל סבתא הפתיעה יותר. דווקא בשלב שבו היינו חושבים שהגיעה זמנה להתחיל 'לנוח בצד הדרך', סמוך לפרישתה לגמלאות, פרצה אצלה אהבת היופי מזווית לא ידועה ואחרת לגמרי – בציור. כשרון שהחביאה כל כך הרבה שנים ופרץ במלוא בשלותו ויופיו דווקא עם התקרבה לשלב האחרון בדרך חייה.

ויותר מכך: "הדרך יפה עד מאד – אמר הנער". בסבתא היה תמיד משהו מהנערות הזו, מההסתכלות של הילד על העולם, ומכאן היא הגיעה גם למומחיותה הגדולה – ספרות הילדים. רק אדם ששומר על היכולת להבין ולהכיר את נפש הילד והנער, גם לאחר שהוא עצמו עבר שלב בחיים והתבגר, רק הוא מסוגל ללמד ולגדל דורות של מורות וגננות שיחנכו את ילדינו. ושוב אני נזכרת, כאשר הביאה סבתא ספר לילדיי (וספרים כמובן הם זכו לקבל ממנה לרוב), הם ביקשו ממני לקרוא להם מתוכו. התחלתי לקרוא, אך עד מהרה עצרה אותי סבתא: "מדוע את קוראת כל כך מהר וברצף? האם את בטוחה שהם מבינים את כל המילים?" סבתא, המורה הגדולה, ידעה שכך אין קוראים ספר חדש לילדים. היא לימדה אותי, האם הצעירה, להתאים את עצמי לקצב ההבנה והקליטה שלהם, כדי שהם יפיקו מהספר החדש כל מה שאפשר להפיק ממנו.

דרכה של סבתא הייתה גם קשה. אינני יודעת אם היא הייתה אומרת זאת בפה מלא, אך כל מי שהכירה ויודע איזו דרך חיים היא עברה, לא יוכל לחלוק על קביעה זו. גידולו של בן חריג, של בנה האוטיסט אברהם (אברמי) האהוב כל כך, לא יכול היה להיות קל. אבל סבתא לא נרתעה מהקושי שהתגלגל לפתחה, אלא ראתה אותו עין בעין והייתה מוכנה להתגבר עליו.

ודרכה של סבתא הייתה ארוכה. במשך כל שבעים ושמונה שנותיה לא נחה לרגע, ולכל אורך הדרך מילאה את ימיה בעשייה ובפעילות מסוגים שונים. גידול הילדים והנכדים, הוראה, כתיבה מחקרית, כתיבה יצירתית, הרצאה, קריאה וציור היו חלק מהפעילויות

שעסקה בהן. דבר אחד קשה יהיה לי לומר עליה – דרכה הייתה ארוכה, אך כמעט אף פעם לא פסימית. רק בתקופה האחרונה ממש, לאחר פטירתו של אברמי ובעיקר כאשר מחלתה התישה את כוחה, הרגישה סבתא שהיא קרובה לסוף דרכה, ורק אז חשה שחייה מאחוריה. ואז, באופן בולט מאוד, ישבה לנוח בצד הדרך. כמעט בבת אחת, במיוחד יחסית לכל דרכה בחיים, היא זזה הצידה, ירדה לשולי הדרך והספיקה אך מעט להתבונן מן הצד, עד שהחזירה את נשמתה לבורא. ואפילו בזמן הזה יכולנו מדי פעם לראות הבזקים ותמונות מהשלבים הקודמים של חייה.

את מראה הזקן בשבתו לנוח בצד הדרך, מתארת לאה גולדברג בבית השני של השיר כך:

צובעה השקיעה שיכתו בפז נאדם,
הדשא מבהיק לרגליו בטל-הערב,
צפור אחרונה של יום מעליו מזמרת:
- התזכר מה יפתה, מה קשתה, מה ארכה הדרך?

שוב אביא כאן מדבריה של סבתא במאמרה, דברים המדגישים את רגישותה לכל מילה ולכל אות הכתובים בשיר, ואני חושבת שיהיה בכך סיכום אף לתקופה האחרונה בחייה:

התיאורים כולם עניינם שקיעה, להמחשת הזיקנה. אך הזיקנה כוללת גם את השלבים הקודמים. 'צובעה השקיעה שיכתו בפז נאודם'. שלושה צבעים הם כאן: לוכן השיבה, מעורב בצבעי פז-זהב ואודם. צבעים אלו ממחישים מחד גיסא את המציאות הריאלית עם שקיעת החמה, ומאידך גיסא הם מסמלים את התקופות הקודמות בחיי הזקן. פז – הדרך יפה, ואודם (אולי מלשון דם) – הדרך קשה. אך בעוד שלטו צבעים אלה במציאות בהיותו צעיר, עכשיו נותר רק זכרם: השיבה היא המציאות, ואילו עם רדת החמה יסתלקו צבעי הפז והאודם הצובעים את השיבה בדמיון, ולא בממש, כזכר למה שהיה.

אף הדשא המבהיק בטל, מותיר בנו הרגשת ירקות ורעננות, אך מיד מזכירה לנו המשוררת, שזהו טל-הערב, ערבו של יום שקיעת החיים. הבוהק – עתיד אף הוא מיד לחלוף, עם רדת היום...

התמונה מגיעה לשלמותה בזמרת הציפור, וכאילו אידיליה לפנינו. אך גם כאן מודגש שזו היא ציפור אחרונה... זמרתה – היא זמרתו של הזקן, היא נותנת מבע להרהוריו, והיא היא המדברת בשמו ומסכמת את חייו שלב אחר שלב. שוב ממחישה המשוררת את הפאסיביות בה נתון הזקן, כאילו אין בו כוח עוד לסכם והציפור היא שמשמיעה את דבריו: 'התזכור מה יפתה, מה קשתה, מה ארכה הדרך?'

פגישתי האחרונה עם סבתא הייתה כשבוע לפני פטירתה, בערב שבת. הגענו לבקרה בבית החולים, יחד עם בננו הקטן. היה זה ביקור מיוחד. סבתא, שבקושי יכלה לשתות, לאכול או לדבר, החזיקה בידו של נריה, והצליחה להרעיף עליו, גם במצב זה, את כל אהבתה.

הרגשתי אז שהנין הקטן הזוכה לשפע של אהבה הוא מעין אותה ציפור שמזמרת באוזניה, ומזכירה לה את כל שלבי החיים שעברה עד אז. את ילדותה שלה, את דרכה כאם וכמורה למאות מורות וגננות, את יכולתה לצייר ולהביע בדרכים שונות את רגישותה ליופי, וגם את זכותה הגדולה לראות שמונה נכדים ושמונה נינים גדלים על ברכיה. על כל מה שצמח מהשורשים שהעמידה, נטיעים איתנים וחזקים בעולם, היא תשקיף מעתה מלמעלה. אך אני בטוחה, שלכל דרכה הארוכה, הקשה והיפה בחיים יהיה המשך בעוד דורות רבים, שלא יוכלו לשכוח את מורשתה המפוארת.

ד"ר לאה חובב (תר"ץ - תשס"ח)